

harczban milyen szerepet játszott s az ezt követő negyven esztendőben milyen átalakúláson ment keresztül, mindez szorosan össze van forrva nemzetünk legújabb történelmével, melynek egyik legérdekesebb, de egyszersmind leggyászosabb lapját képezi.

Aradvármegye és város monographiájának szerzője nemcsak nagy, hanem felettén hasznos munkát végzett; művének szelleme és irálya vonzó és tanulságos; alapos és körültekintő; forrásait valódi kritikai virtuozitással tudja megválasztani és csoportosítani s e tekintetben is magasan föléje emelkedik számos hasonló irányú műnek, melyek többnyire száraz anyag- vagy adathalmazot nyújtanak minden szakszerű választékosság és igazi történelmi érzék nélkül. A levéltári dohos bűz helyét Márki könyvében üde friss fuvalat pótolja; a lélekölő száraz forrásidézeteiket gördülékeny élénkség és változatosság cseréli fel; észre sem veszszük, honnan szedi elő adatait, melyeket élvezetes alakban talál elénk; ez az oka, hogy a roppant imponáló folianssal csakhamar megbarátkozunk s nem szívesen tesszük le kezünkéből.

Ha mégis van valami, mit óhajtottunk volna a könyvben megtalálni, úgy az a kronologiai rendszer alkalmazása olyképpen, hogy az évszámok a lapok oldalain feltüntetve lennének. A tájékozást kevésbé iskolázott olvasónál ez, felfogásunk szerint, nagyon megkönnyítené.

Nem zárhatjuk be sorainkat a nélkül, hogy szerzőnek szép és nagy munkájának befejezéséhez őszinte szerencsekívánatunkat ki ne fejeznők, becses művét pedig a mívelt olvasó közönségnek a legmelegbben ne ajánlanók.

Dr. Lázár Gyula.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.

A M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából írta: Dr. Csánki Dezső. Két kötet. Budapest 1890—1894. 8°. XII. és 788. s VIII. és 860. lap. Ára 15 frt.

A M. T. Akadémia idei nagygyűlésén az ez iránt fölkért bizottság a nagyjuttalom felét Csánki munkájának javasolta kiadni s indítványát a nagygyűlés csak azért nem fogadta el, mert e műben nagyon kevés tér juthatott a formai szépségekkel járó feldolgozásnak, a mit pedig az ügyrend szintén megkövetel.

Kétségtelen azonban, hogy ez a könyv az újabb magyar történetírásnak egyik legbecsesebb alkotása, mely tárgyához képest a rengeteg levéltári anyagot bámúlato gonddal és tájékozottsággal használja fel és szemünk láttára rekonstruálja a Hunyadiak korabeli Magyarországot. Hogy méreteiről némi fogalmunk legyen, álljon itt, hogy

az I. kötetben	26	megye,	197	vár,	253	város,	6.426	helység	s	4.370	birtokos,
a II.	>	12	>	188	>	204	>	6.447	>	3.457	>

összesen 38 megye, 385 vár, 457 város, 12.873 helység s 7.827 birtokos XV. századbéli történetét foglalta össze, holott a munkának még $\frac{2}{6}$ -e

sincs megírva. Hiszen idáig csak az alföldi és szlavoniai vármegyékkel s a Dunántúl déli részével készült el, s így világos, hogy az eredetileg számításba vett négy kötetben nem is oldhatja meg földadatát. Ennek oka az a nem is álmódott gazdagság, a mit a szerző előtt rendre megnyíló levéltárak mutatnak a középkorbeli magyar helyrajz adatainak föltárásában. Csánki száraz jegyzeteinél ékebben sohasem lehetett még megczáfolni azokat, kik a nemzeti királyok korabeli Magyarországot valami vadonnak, csak alig népesített területnek tartották. Magyarországnak circa 22.000 lakóhelye van; Csánkinak könyve, ha teljes lesz, több mint kétannyi helynevet fog tartalmazni s így nem is készülhet olvasmánynak. Mindenesetre jellemző, hogy Magyarország politikai földrajza a XV. századból bővebben van megírva, mint a XIX.-ből.

Nagyon természetes, hogy egy megjelenésében több évre tervezett statisztikai munkánál Csánki nem kezdhetette összefoglaláson. Nem is akarta mindjárt eleinte az ország általános képét nyújtani, mert az ő nagyarányú és igen eredményes kutatásai a munka íratása közben száz meg száz idáig ösmeretlen adatra vezetnek, miket csak a befejező kötetben lehet kellően felhasználni. Így megyéről megyére halad Minden egyes vármegyének felsorolja XV. századbéli határait, jobbágytelkeinek számát s rendkívül tanulságos és a mai paraszt-socialismus némely okát is megvilágító tájékozást közöl a nagy-, közép- és kisbirtokok, a világi és egyházi jószágok elosztásáról. Egyedül az általános jellemzések a könyvnek stilizált részei s néhol valóságos tanulmányokká szélesednek ki. Azután felsorolja az illető vármegye területén állott várakat, erősségeket és kastélyokat, teljesség kedvéért még a XIV. század második felében szereplőket sem hanyagolván el; mert ha egyikről másikról a XV. században hallgatnak is az oklevelek, valóban használták azokat akkor is.

Műveltségünk történetéhez megbecsülhetetlen adalékok a városokról és mezővárosokról szóló jegyzetek, melyek élénken tanúsítják, hogy minden kis vidéknek meg volt a maga anyagi és — főkép az egyházi intézményeket tekintve — szellemi középpontja. Felsorolja továbbá a helységeket, melyeket Verbőczy Hármaskönyvének I. része 24. címe szerint possessiókra és villákra oszt; ugyanott az 5. §-ban említett praediumokat (pusztákat) csak abban az esetben vette föl, ha előbb vagy utóbb lakott helyek voltak, vagy pedig most már helységek. Nem szakembernek alig lehet fogalma arról a fáradságról, melylyel egy-egy eltűnt helység fekvésének meghatározása jár. Idáig Csánkinál nagyobb szolgálatokat ebben a tekintetben nálunk senki sem tett. Természetes, hogy részletes monographiákban, mint azt Arad történetében Arad-, Zaránd-, Temes- és Krassó-vármegye némely helységénél magam is tettem, a helyszínének s a körülményeknek pontosabb ösmerete mellett holmi igazításokat eszközölni lehet; de ez semmit sem von le

Csánkinak abból az érdemből, hogy annyi ezer helységnek nemcsak nevét mentette meg a feledésből, hanem régi topographiájakat is tisztázta.

Mi volt a XV. század Magyarországa, a nagyközönség is csak akkor látja igazán, ha a Hölczel-Krontowicz-czég kimetszi és közrebocsátja Magyarországnak a Hunyadiak korából való azt a térképét, melyet — a milleniumi bizottság meghagyásából — Csánki Dezső készít. Ezen egymagán több lesz 12.000 névnel s köztük aránylag kevés ismerőse a mai térképek használójának. De meg e nélkül a helységek neveinek azt a törzskönyvét sem lehet elkészíteni, melyet a belügyminiszterium a valaha használatos nevek feltüntetésével néhány héttel ezelőtt rendelt egybeállítani. Csánki ugyanis közli valamennyi helység nevének régi kiírása módját a legvalószínűbb régi kiejtés szerint, a megfelelő mai elnevezéssel együtt. A mellett mindenütt levéltári vagy bibliographiai hivatkozásokkal jelöli meg, honnan vette adatát, úgy, hogy ha a hitetlen Tamásokban feltűnést keltenének a most nemzetiségi területek tősgyökeres magyar elnevezései, a szerzőt a legridegebben ellenőrizhetik. S a helynevek magyarsága egymaga is mily dönthetetlenül bizonyítja, mi volt a középkorban a magyar állameszme, mennyire behatolt az a legeldugottabb hegyszurdokokba is!

Ez eszmének fentartói azonban a birtokos családok voltak, ezek a megyék jellegét inkább megadták, mint a községek. Csánki idáig 7827 családot sorolt fel. Ez a szám azonban túlságosan nagy, a mennyiben egyes családok annyiszor vannak fölvéve, a hány vármegyében birtokuk volt, némelyik tehát tizszer, hússzor is. Végleges számukat csak a befejező áttekintésben lehet megállapítani, mikor a birtokok és birtokosok közt való arány megállapítására kerül a sor. De bizonyos következtetéseket megyénként s vidékenként már is vonhatunk. Így pl. az első két kötet 38 vármegyéjének 13.715 vára, városa és helysége 7.827 birtokos kezében volt s így szemmel láthatólag latifundiális rendszer uralkodott. A birtokok s földesurak közt való viszonzszám (1.75) meglehetősen állandó, megyénként azonban módosul is; így pl. Aradban, Krassóban, Temesben majdnem 4 (vagyis átlag minden családra 4 falu esik) s a legnagyobb (majdnem 5) Valkóban. Mindenesetre realisabb volna a számítás, (mire különben a szerző itt még nem terjeszkedhetett ki) ha a helységek száma mellett a terület nagyságát is pontosan ösmerhetnők. De elég tanulságos, ha felületes számítással is arra az eredményre jutunk, hogy 17 vármegyében a Hunyadiaknak egymaguknak 15 váruk, 19 városuk és 413 helységük, összesen tehát 447 birtokuk volt, vagyis 5455-ből több mint 8%; ha pedig Temest, Aradot és Zarándot vesszük, hol magyarországi (idáig említett) javaiknak 75%-a feküdt, a három megye birtokainak 18%-a az ő kezökben volt. Milyen dynasták pl. Valkóban és a Garayak, Kőrögyiak, Alsániak, Maróthyak és Ujlakyak s itt és mindenütt mily rengeteg vagyon halmozódott fel az egyháziak kezében!

Valóban, nemcsak az adatoknak, hanem a tanulságoknak is egész özönével lép meg bennünket ez a könyv, mely az utóbbi évek legnagyobb érdemű forrásmunkái közé tartozik. Megíratására az adott ugyan alkalmat, hogy a M. T. Akadémia történelmi bizottsága ki akarta egészíteni Teleki József csonkán maradt nagy művét, a Hunyadiak korát. De hiszen Teleki maga csak egy kötetre tervezte a földrajzi részt, melyből Csánki oly arányokban, milyent Teleki korában s a levéltárak elég rendezetlensége idejében még gondolni sem lehetett, több mint száz íven már is két kötetet adott s még körülbelül 3 kötetre lesz szüksége. Ezt a három kötetet, melyből egy csupán Erdélylyel fog foglalkozni, ép oly bizalommal várhatjuk, mint a mily megnyugvást kelthet bennünk, hogy Csánki — szintén Teleki művének folytatása czímén, de teljesen önállóan — a Hunyadiak kora műveltségtörténetének megírására s arra is vállalkozott, hogy Telekinek három kötetes oklevéltárához még néhány kötetre való oklevelet adjon. Akkor azután nem lesz hátra egyéb, minthogy újra megírja a Hunyadiak korát, melyet az ő kutatásai egészen új világitásban tüntetnek föl.

M. S.

Az Árpádok története.

Irtá: Sebestyén Gyula. Budapest, Franklin-Társulat. 1895. 8°. 272 lap. Ár 1 frt 50 kr.

Végre egy könyv, mely az Árpádok koráról igazán a nagy közönségnek van írva; azon nagy közönségnek, mely szakszerűen nem foglalkozhatik a történelemmel, köteteket nem olvashat végig, de másnemű foglalatosságai mellett is örömmel idézi föl a múltak emlékeit, ha ezt a tudomány színvonalán álló, de nem tudóskodó könyv segítségével teheti.

Ezer esztendőből több mint négyszáznak történetét Sebestyén 17 íven mondja el s így eltalálta azt a mértéket, melyet a kereskedő, orvos, ügyvéd, mérnök stb. sem sokalhat. Eltalálta a hangot is, melyen szólania kell; nem a professornak, hanem a művelt társalkodónak hangja ez. A tudós nyugodt tudásával, de követelőzés és szórászhasonogatás nélkül rajzolja meg a hatalmas korszak képét s kiemeli jellemző tulajdonságait úgy általánosságban, mint részleteiben. Nézeteit sohasem erőszakolja fel, vitás kérdésekkel nem zaklatja olvasóit; az anyagot úgy adja, a hogy a történettudás mai álláspontján adható s a történetnyomozásnak nem menetét, hanem eredményét ismerteti.

Felosztása igen világos. Az első könyvben tárgyalja a pogány magyarság korát, összefoglalva 51 lapon mindazt, a mi Géza vezér koráig a vándorló, majd honalapító magyarok közviszonyairól, különösen pedig mondavilágukról és műveltségökről jellemzetes; a második